

על טיפה אחת

א

שיחת־החולין הקטנה, שהשמיע ש"י עגנון בסדר־החגיגה של מתן־פרסי־ישראל, היתה כחטיבה של חמדה, שהנאת־שומעיה ממנה ובה — ועדות לכך פרצי־הצחוק של קהל־המסובים, שגלי־הראדיו הוליכום על פני הישוב ומחוצה לו, ונלוו להם פרצי־הצחוק של רבבות־מאזינים. אולם לאחר שנהנינו וצחקנו כנפשנו, חובה היא שנקיים בחינת שיחת־חולין של תלמידי־חכמים צריכה לימוד; ואם של תלמידי־חכמים כך, של אלופי־חכמים לא־כל־שכן, ודין שנודה, כי כבר ראשית־הלימוד מחייבתנו בכירור של מדרש־פליאה. ודאי משעשועי־ההומור הוא, אם המספר ביקש להספיק להם לדייניו חיזוק לפסק־דינם, שאפשר להם שיתרצו אותו בחמישים שנות כתיבתו בלשון־הקדש. כמותו כמותנו יודעים יפה־יפה, כי הדיינים היו מתקשים בתירוצים שלא לפסוק כדרך שפסקו, ודיה כל תחנה ותחנה בדרך הארוכה של חמישים שנות יצירתו כדי זכות־הפרס המפאר את חג־תקומתנו, ביחד שכלל־היצירה, על תחנותיה, ניתן לנו זה מקרוב מתן־מישנה, היא מהדרות כתביו החדשה והמחדשת. עצם־העובדה, כי הכתבים האלה, שנחשבו לנו, במידת־אמנותם ודרכה, כתכלית־השלימות, נראו בעיני מחברם טעונים הגהה ושכלול, ללמדנו כי יש שלימות מפנים לשלימות, ולהראותנו כיצד היא נדרשת הלכה למעשה — עצם העובדה הזאת קובעת פרס לעצמה, ולא בלבד מבחינתה שלה, אלא גם מבחינה אחרת — באוירה, האופפת את מדינתנו מעברים, באוירה של מחזיקי־טובה־לעצמם ובעלי־שישׁו־בני־מעי, חשובה העדות הגדולה הזאת של תביעת הסולידיות הגמורה, שכשם שהיא מחייבת ספירה־של־מעלה, היא מחייבת ספירה־של־מטה. אבל דומה, כי שעשוע־ההומור חרג ממסגרתו עם נייערו של חשבון ישן, ששטרו לא היה בריא מתחילתו, והשנים הוסיפו עליו דין פוסל ונפסל בשהייה.

אי־אז, בראשית גיליוו של המספר, נשמעה בתוך שפעת ההתפעלות וההוקרה, זעיר־שם זעיר שם הערת־הסתייגות בחדת, שנשתקעה בסמוך לאמירתה, ואילולא נתגלגל לימים פירור־הדה העמום והיתה כלא היתה, והנה בא המספר, על ספה של שנת יובלו, ושולף אותה משכחתה ועושה אותה, ואותה בלבד, מרכז־דבריו. אחת משתים אלה — או שאותה הערה נידחת שקולה בעיניו כנגד היפוכה, והוא צרור ראוי של דברי־הערכה.

הכלולים במאמרים. בקונטרסים, בספרים, בקיצור: בספרות לחקר-עגנון, — הרי שורת-הדין נותנת, שלא יפטרנה באניקדוטה, ותהא גם נחמדה ביותר, או שאותה הערה נידחת נידונית לו, כדרך שהיא ראויה להיות נידונית לו ולזולתו, כמין קוריוז שאינו מעלה ואינו מוריד — הרי שורת-הרחמים נותנת, שלא להעלותה בשעה כזאת, לא כל שכן לעשותה טבור ומרכו, שכן עצם ההעלאה יש בה אבק של התכבדות בקלוגו של מי שנאחו ונתבדה.

ב

אולם משנעשתה אותה הערת-הסתייגות טבור ומרכו, אין אנו פטורים מליזקק לה, וענינה של ההערה כמין קטרוג כפול על המספר — ראשית, על מה שיש בו: לשון יראים; אחרית על מה שאין בו: מודרניות. התשובה על קטרוג ראשון היא, כי לשונו לשון מורשת היא לו, כך כתבו אבותי ואבות-אבותי, וספריהם מונחים לפנינו. וקל לקיים בהם ניתי ספר ונחזי. התשובה על קטרוג אחרון היא, כי המודרניות מצויה בה גם היא, ומצויה בו על כרחו, וכאן באה אותה אניקדוטה נחמדה, מעשה בחלבן, שבאו בלבו דברי-המוסר של הצדיק, ונהג חומרה בעניני מידה והקפדה בעניני טיב-החלב, וסופו תלונת-לקוחותיו על חלבו שקילקל. וסוף-סופו עצת הצדיק לפצות את עולם-השקר על דרך מהילת-החלב בטיפת-מים אחת. עוקצה של האניקדוטה הוא, כי אותה טיפת-המים האחת היא היא המודרניות שבסיפוריו. דוק, זה עוקצו של הנמשל, שכן מה שנאמר אחר-מכן, על הברכה האחת החלה גם על החלב וגם על המים, אם אינו בא לתפארת המליצה, הוא בא לתפארת האגדה ההרמוניסטית.

והנה כל אותו משל ונמשלו צריכים בדיקה. יפה אותה סניטה אלגנטית באותו מקטרג ובקיטרוגיו הנשכחים, אלא שמאחוריה חבויה סניטה גדולה ממנה, היא סניטה ברובם של מפרשיו ופירושיהם, ביחוד בדור אחרון. אם להעמיד את טירחתם על קיצורה, הרי ניסו להוכיח, והם גם מדמים כי הצליתו להוכיח, עד מה המודרניות בש"י עגנון היא לא ספחת מאוחרת, אלא שרשה ועצמה של יצירתו. ההוכחה הזאת לא נצרכה לציונים גלויים וברורים — החל בספר-המעשים, דרך תמול שלשום, עד עידו ועינם — ציוניה נמצאו לה בכל שאר סיפוריו, ויהי נושאם כאשר יהיה. המחיצה, הקיימת כביכול, בין סיפורים אלה וסיפורים אלה, והמחלקתם חלוקה של שאינם-מודרניים ומודרניים, היא להם כחלוקה של סוגים ולא של מהות. לאמור, התבחנה בין סיפורי דור ישן וסיפורי דור חדש אינה הבחנה שבמהות, יסודות הפרעלים בראשונים פועלים באחרונים, ושוני פועלתם מוכרע בכוח גורמים שבאמנות. ביחוד משנתחוויר, כי לא שני דורות במיפנה-העתים, אלא מעגל-דורות שלם הוא מצע-ההדיינות היצירית של המחבר וממילא נמצאת ההבחנה והיא

בטלה מאלוהים. הילכך ההכרה שנתגברה הוסיפה, הטתה את ההערכה לצד התפיסה, כי מספרנו וסיפורו נתגלה בהם לפנינו בן דור אחרון, חש חי סבכיו עד עומקם, ומתירם על דרך גילומי שלו עצמו במעבה של מעגל-היסטוריה כולל. או נאמר: המודרניות היא נפש-נפשו ומיצויה בא על דרך חפירת-שכבותיו, שכבות גידולו במעגל זה הוא, כדרך היורד משכבה לשכבה, ולשתו היונקת מתחומי-השכבות האלה, היא לו לשון מחויבת, מוכרחת.

ג

והעיקר: גם הנאמן לחלוקה שבין סיפורים שאינם-מודרניים ובין סיפורים שהם מודרניים, כביכול לא מחבר אחד אלא שני מחברים לפנינו, לא יוכל, ואפילו מבחינה סטטיסטית פשוטה, להסכים לחלוקה, היוצאת מלפני האניקדוטה הנזכרת: כאן מידת חלב, כאן טיפת מים. כל-שכן מי שאינו נאמן לחלוקה זו ורואה אותה בדייה, לא בלבד משום שהוא רואה את המתבר והוא אחד, אלא משום ששוני מוחלט בין הסיפורים אינו עשוי שיתגלה אלא לעין המפוזרת על גבי השטחים בלבד. כיצד ר' יחדל בטלן ונכדו יצחק קומר, ושכך-שכנם ד"ר גינת דומיהם אינם אלא ענפים שוני-גילוי של שורש שוה-מהות — היא חידת-המספר ופתרונה. קשה לומר כי האניקדוטה יש בה כאן כדי לסייע, ואדרבה יש בה כדי להטעות. כללו של דבר: משל יפה, שנתם לנמשל לא-לו.

נמצא, כי אותה „תורה“ קטנה של המספר כשם שגלויה בה הסניטה בפלוגי מבקר, שמדד לו מעט-גנות, כך סמויה מאחוריה ההתגרות ברוב מעריכיו, שמדדו לו רוב-שבת. והללו יהיו חייבים לעמוד על אמיתם, גם לאחר שהנחה לפניהם עתה אותה אבן-נגף קטנה, כדמות הדיקלאראציה המבודחת. הם יסלקוה בפשיטות ויקיימו בחינת תורתו עזבו אותו שמר:

[י"ח אייר תשי"ד]